

**Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка**

ДУБОВ ГЕННАДІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ

УДК 340.11

**СТАНОВЛЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ЮРИДИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ:
ОСОБЛИВОСТІ РАДЯНСЬКОГО ТА СУЧАСНОГО ЕТАПІВ**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі теорії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор
Безклубий Ігор Анатолійович
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри цивільного права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Погребняк Станіслав Петрович
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, професор кафедри теорії держави і права

кандидат юридичних наук, доцент
Бочаров Дмитро Олександрович
Академія митної служби України, декан юридичного факультету

Захист відбудеться «28» березня 2014 року о «10» годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.04 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 60.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, зала № 12.

Автореферат розіслано «27» лютого 2014 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М. В. Левчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Невід'ємною частиною процесу наукового пізнання, незалежно від досліджуваного об'єкта, є науковий метод. Саме опосередковуючись методом у зверненні до дійсності, наука здобуває та примножує знання, реалізуючи тим самим свою головну функцію. Цим пояснюється надзвичайна важливість наявності належного наукового інструментарію, ефективної методології, без яких існування науки є неможливим. Водночас на сучасному етапі розвитку науки перебування в її розпорядженні ефективних пізнавальних засобів є хоч і необхідною, але не єдиною умовою реалізації її завдань. Виходячи з того, що методи наукового пізнання утворюють складну систему, розуміння закономірностей її функціонування та розвитку є важливою умовою провадження наукової діяльності. Саме тому нині спостерігається посилення уваги до розроблення методологічних проблем у більшості галузей науки. В цьому відношенні не є винятком і юридична наука, представники якої дедалі частіше констатують, що загальнотеоретичні дослідження методологічних аспектів слід розглядати як один із найперспективніших і цікавих напрямів її розвитку.

Не заперечуючи наукової цінності наявних праць із методологічної проблематики, слід зауважити, що завдання комплексного, системного розроблення методів правової науки цілком не реалізовано донині. Свідченням цього виступають непоодинокі характеристики методологічного доробку української юридичної науки у зв'язку із відсутністю чіткого окреслення проблематики та концептуальної побудови методологічних досліджень.

Відтак одним із перспективних напрямів посилення методологічного потенціалу вітчизняного правознавства є переосмислення його попередніх здобутків, що може бути здійснено в тому числі шляхом співвідношення сучасних ідей із положеннями радянської юридичної науки. Важливість з'ясування особливостей становлення досліджень юридичної методології на радянському та сучасному етапах розвитку вітчизняної юридичної науки при цьому обумовлюється тим, що формування методології юридичних досліджень як самостійного пізнавального напрямку відбулося саме в межах радянського правознавства, науковий доробок якого здійснює суттєвий вплив і на сучасні дослідження державно-правової дійсності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано в межах теми наукових досліджень юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка № 11 БФ042-01 «Доктрина права в правовій системі України: теоретичний і практичний аспекти» (державний реєстраційний номер 0111U008337).

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі сучасного бачення методології пізнання та її місця в структурі основ науки дослідити тенденції становлення та розвитку досліджень методологічної проблематики, що здійснювалися вітчизняною юридичною наукою протягом радянського та сучасного етапів її розвитку.

Для досягнення поставленої мети потрібно було вирішити такі задачі:

- з'ясувати сутність, зміст, особливості та роль методології і методу в системі науки;
- охарактеризувати основи науки як базовий рівень методологічних досліджень;
- дослідити зміст та особливості предмета досліджень юридичної методології, починаючи зі становлення радянської юридичної науки та завершуючи сучасним етапом розвитку вітчизняного правознавства;
- встановити особливості становлення правової методології як самостійного напрямку юридичних досліджень;
- з'ясувати зміст та особливості трансформацій предмета методологічних досліджень протягом становлення та розвитку радянської юридичної науки та юридичної науки незалежної України;
- на підставі отриманих узагальнень і висновків встановити закономірності розвитку досліджень юридичної методології на радянському та сучасному етапах розвитку вітчизняної юридичної науки;
- виходячи із встановлених закономірностей трансформацій предмета методологічних досліджень, виокремити періоди розвитку методологічних досліджень на радянському та сучасному етапах розвитку вітчизняної юридичної науки.

Об'єктом дисертаційного дослідження є наукова спадщина радянських і сучасних вітчизняних учених-юристів, їхні праці в галузі теорії, методології та філософії права, в яких відображено становлення та розвиток досліджень юридичної методології – від виникнення радянського правознавства до теперішнього часу.

Предметом дослідження є особливості становлення методології юридичних досліджень у вітчизняній юридичній науці на радянському та сучасному етапах розвитку.

Методи дисертаційного дослідження. Методологічну основу дослідження становить система філософських, загальнонаукових і спеціальних методів, принципів і підходів.

Діалектичний підхід використовувався на всіх етапах дослідження з метою виявлення особливостей розвитку методології вітчизняної юридичної науки протягом радянського та сучасного етапів її становлення та розвитку, розкриття взаємозв'язків розвитку юридичної науки та трансформацій предмета методологічних досліджень. Герменевтичний метод використано для дослідження та інтерпретації змісту наукових джерел, в яких сформульовано найвагоміші здобутки представників вітчизняного правознавства, що займалися розробленням методологічної проблематики (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2). Застосування системного підходу, методів аналізу та синтезу дозволило розглянути розвиток дослідження проблем методології юридичної науки як окремих компонентів її системи (підрозділи 1.2, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2). Використання історичного методу обумовлено специфікою предмета дослідження, яка полягає у необхідності розкриття питань, що стосуються особливостей розвитку та основних тенденцій досліджень методологічних проблем у вітчизняній юридичній науці починаючи з виникнення радянського правознавства до теперішнього часу (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2).

Науково-теоретичною базою дослідження стали праці з філософії та методології науки, загальної теорії права, філософії права, галузевих юридичних наук.

Серед наукових опрацювань у сфері філософії та методології науки насамперед використовувалися положення досліджень, здійснених А.Я. Баскаковим, І.С. Добронравовою, В.В. Красвським, В.П. Кохановським, Т.Г. Лешкевичем, В.І. Моїсеєвим, Л.А. Мікешиною, Є.А. Мамчуром, А.П. Огурцовим, Г.І. Рузавіним, В.С. Стьопіним, Л.Г. Червонною.

Питанням методології юридичної науки з 20-х до 60-х років ХХ століття присвячено роботи А.М. Гульпе, Н.В. Криленко, Е.Б. Пашуканіса, М.А. Рейснера, П.І. Стучки та ін.

Протягом 1960–1970-х років методологічні питання юридичної науки розроблялися такими вченими, як: С.С. Алексєєв, А.М. Васильєв, А.І. Денісов, В.П. Казимірчук, Д.А. Керімов, П.О. Недбайло, М.Ф. Орзих, А.А. Піонтковський, І.С. Самощенко, В.М. Сирих, Л.С. Явич та ін.

Протягом 1980–1990-х років методологічним питанням присвячено дослідження С.С. Алексєєва, М.І. Байтіна, С.Б. Братуся, А.Н. Вітрука, А.М. Гульпе, А.О. Герлоха, О.А. Гаврилова, С.Л. Зівса, М.І. Козюбри, В.М. Кудрявцева, Р. Лукича, Г.В. Мальцева, А.А. Піонтковського, В.М. Сирих, А.В. Сурілова, І.С. Самощенко, М.С. Строговича, В.А. Туманова, А.А. Ушакова, Р.О. Халфіної, Л.С. Явича та ін.

Після здобуття Україною незалежності питанням правової методології досліджувалися В.А. Бачініним, І.А. Безклубим, С.В. Бобровник, Д.О. Бочаровим, В.С. Бігуном, Ю.М. Грошевим, С.Д. Гусарєвим, К.К. Жолем, О.В. Зайчуком, А.П. Закалюком, М.І. Козюброю, М.С. Кельманом, А.А. Козловським, М.В. Костицьким, В.В. Копейчиковим, О.М. Ковальчуком, О.В. Кресіним, С.І. Максимовим, А.Д. Машковим, Б.В. Малишевим, Н.А. Мяловицькою, Ю.М. Оборотовим, Н.М. Оніщенко, М.Ф. Орзіхом, Л.В. Петровою, С.П. Погребняком, П.М. Рабіновичем, В.М. Селівановим, С.С. Сливкою, О.В. Сердюком, О.Ф. Скакун, М.М. Тарасовим, В.Я. Тацієм, Ю.М. Тодикою, О.Д. Тихомировим, А.О. Фальковським, М.В. Цвіком, В.О. Чефрановим, Ю.С. Шемчученко, В.М. Шаповалом та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є однією з перших цілісних, системних праць, присвячених питанням становлення досліджень юридичної методології як окремого напрямку вітчизняного правознавства.

Також новизна полягає у розкритті закономірностей перетворень предмета методологічних досліджень, що здійснювалися протягом радянського та сучасного етапів розвитку вітчизняної юридичної науки.

Наукова новизна роботи та особистий внесок автора викладені у таких положеннях та висновках, що виносяться на захист:

у перше:

- на основі критерію співвідношення основ юридичної науки та предмета юридичної методології встановлено періоди розвитку методологічних досліджень на радянському етапі розвитку вітчизняної юридичної науки. В межах цього етапу виокремлено чотири періоди: 1) формування основ радянської юридичної науки; 2) філософсько-інструментального

методологічного монізму; 3) формування методології юридичних досліджень як самостійного напрямку правової науки; 4) розвитку методології юридичних досліджень як самостійного напрямку правової науки;

- у дослідженнях юридичної методології, провадження яких здійснюється в межах сучасного етапу розвитку юридичної науки, виокремлено три періоди: 1) формування світоглядних і ціннісних орієнтирів юридичних досліджень; 2) становлення досліджень юридичної методології на засадах філософсько-світоглядного плюралізму; 3) становлення комплексного теоретичного осмислення проблем методології юридичних досліджень на базі сучасних пізнавальних метатеорій;
- встановлено закономірність розвитку досліджень юридичної методології, яка полягає у поступовому звуженні їх предмета від ранніх до пізніх періодів як радянського, так і сучасного етапів розвитку вітчизняної юридичної науки;
- з'ясовано, що розширення предмета методологічних досліджень і введення до нього майже всіх аспектів основ юридичної науки характерно періодам системної трансформації юридичної науки, пов'язаного із запровадженням нових ціннісних орієнтирів і філософських основ. Звуження предмета методологічних досліджень притаманно фазам стабільного розвитку юридичного знання;

удосконалено:

- розуміння поняття методологічного підходу в юридичних дослідженнях, побудованих на принципах філософсько-методологічного плюралізму та додатковості як особливої форми синтезу окремих компонентів основ юридичної науки;
- обґрунтування основ науки (спеціально-наукової картини світу, ідеалів і норм дослідження, філософських основ науки) як базового рівня методологічного аналізу на сучасному етапі розвитку юридичних досліджень;

дістали подальшого розвитку:

- розуміння причин багатозначності поняття «методологія», що має місце на сучасному етапі розвитку юридичної науки. Такими причинами визнано: трансформаційні перетворення основ юридичної науки, плюралістичність її філософсько-світоглядних основ та окремих засобів пізнання державно-правової дійсності;
- позиція, згідно з якою розвиток методологічних досліджень на сучасному етапі розвитку вітчизняного правознавства відбувається передусім шляхом конструювання нових методологічних підходів і вдосконалення існуючих, розроблення питань їх взаємодії.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання в подальших наукових опрацюваннях проблем методології пізнання юридичних явищ. Висновки та пропозиції дисертації також може бути враховано в навчальному процесі під час підготовки відповідних навчальних посібників, текстів лекцій і методичних розроблень з курсів теорії держави і права, проблем теорії та філософії права, методології та організації юридичних досліджень, історії політичних і правових учень.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема, таких як: Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів і молодих учених «Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених» (м. Київ, 23 квітня 2010 року); Міжнародна науково-практична конференція «Верховенство права, права і свободи людини і громадянина», присвячена Міжнародному дню прав людини (м. Київ, 22 грудня 2010 року); Міжнародна науково-практична конференція «Особливості розвитку публічного і приватного права в Україні» (м. Харків, 29–30 вересня 2011 року); Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин» (м. Дніпропетровськ, 30 квітня 2013 року); Міжнародна науково-практична конференція «Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин» (м. Одеса, 10–11 травня 2013 року).

Окремі результати дослідження використовувалися автором у навчальному процесі під час проведення занять із теорії права, проблем теорії і філософії права, методології і організації юридичних досліджень.

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження викладено в 10 публікаціях автора, серед яких 5 статей у фахових виданнях з юридичних наук, 1 стаття в іноземному фаховому виданні та 4 тези доповідей.

Структура дисертації обумовлена об'єктом, предметом, метою, завданнями і логікою наукових пошуків. Робота складається зі вступу, трьох розділів, структурованих на 7 підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 221 сторінки, з них 178 сторінок основний текст, список використаних джерел містить 415 найменувань на 42 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження; встановлено зв'язок з науковими програмами, планами, темами; виокремлено мету та задачі дослідження; сформульовано об'єкт і предмет дослідження; визначено та розкрито функціональні можливості методів дослідження, які застосовано в роботі; вказано на положення наукової новизни одержаних результатів; обґрунтовано теоретичне і практичне значення результатів дослідження; наведено відомості про апробацію результатів дисертації та публікації автора, а також зазначено про структуру роботи та її обсяг.

Розділ 1 «Теоретичні основи дослідження методології юридичних наук» присвячено дослідженню сучасного розуміння понять методу та методології наукового пізнання, їх співвідношенню та взаємозв'язкам з основами науки.

У підрозділі 1.1 *«Поняття та основні підходи до розуміння методу та методології наукового пізнання»* здійснено аналіз підходів до визначення понять методу та методології пізнання, найбільш розповсюджених у сучасній наукознавчій та юридичній літературі, а також розглянуто причини їх плюралізму.

На проблему методу і методології наукового дослідження філософи звертали увагу починаючи з Античності. Однак дослідження методологічних питань тривалий час здійснювалися у межах широкої філософської проблематики, зосереджуючись передусім на уявленнях про філософські основи науково-пізнавальної діяльності. Методологія науки формується внаслідок диференціації та

виділення із філософії різноманітних наукових дисциплін, покликаних досліджувати окремі сторони процесу наукового пізнання. Визначено, що на сучасному етапі розвитку науки простежується постійне розширення поля методологічної проблематики за рахунок положень, що безпосередньо не належать до інструментальної сторони пізнавальної діяльності, зокрема, аналізу основ науки, форм, структур наукового знання тощо.

Автор звертає увагу на багатозначність понять методу та методології пізнання, які в сучасній науці остаточно не визначено. Найбільш поширеними в наукознавчій літературі є дві дефініції поняття «методологія»: 1) як сукупність засобів пізнання (онтологічний підхід); 2) як вчення про такі засоби (гносеологічний підхід). На підставі аналізу юридичної літератури зроблено висновок, відповідно до якого поняття методології в онтологічному аспекті досить часто розуміється вченими-юристами не як сукупність пізнавальних інструментів (методів) і правил їх використання, а як сукупність підстав і передумов їх формування та реалізації.

Наявність багатьох підходів до визначення поняття методології із широким діапазоном змістів – від пізнавального засобу до філософії або науки в цілому – обумовлено системоутворюючою роллю, яку відіграють методи пізнання в існуванні всієї системи теоретичного знання та її зв'язках із досліджуваною дійсністю. Важливою в цьому контексті визнано їх структурну та функціональну пов'язаність із усіма компонентами основ науки, які є підставами будь-якого пізнання.

У підрозділі 1.2 *«Основи науки як базовий рівень аналізу методології юридичних досліджень»* на ґрунті концепції основ науки, сформульованої відомим філософом В.С. Стьопіним, проаналізовано структуру передумов пізнання, їх структурні та функціональні залежності, вплив на окремі пізнавальні засоби.

Дослідження методологічної проблематики на сучасному етапі розвитку науки не може здійснюватися лише в контексті окремих пізнавальних інструментів і норм їх реалізації поза визначенням ролі структур, які відіграють роль їх передумов. У зв'язку з цим базовим рівнем методологічного аналізу визнано основи науки, виявлення та аналіз яких передбачає дослідження наукового знання як цілісної системи, що перебуває у стані розвитку.

Визначено, що наукова картина світу як компонент основ науки є пізнавальним образом, який спрощує та схематизує дійсність, виокремлює із незліченно різноманітного світу уявлення про всі суттєві зв'язки, пізнання яких становить основну мету науки на певному етапі її розвитку. У конкретних науках спеціальна картина світу систематизує знання про об'єкт дослідження. Виходячи з цього, підтримується позиція, відповідно до якої спеціально-науковою картиною світу для юридичних наук є певний тип праворозуміння. Крім того, на думку автора, наукова картина світу детермінує науковий метод, надаючи йому фундаментальні ціннісні та світоглядні установки, що виконують роль передумови його використання.

Висловлено точку зору, згідно з якою ідеали та норми дослідження як компонент основ науки є науковим методом у його нормативному аспекті. Він, своєю чергою, детермінований іншими компонентами основ науки – науковою картиною світу та філософськими основами науки. Методи пізнання прямо не включаючи до свого змісту цінності та науковий світогляд є функціонально

залежними від них і у цьому виявляються взаємопов'язаними із науковою картиною світу. Те саме є справедливим щодо філософських категорій, методологічних принципів, які належать до системи філософських основ науки.

Розділ 2 «Методологія юридичних досліджень: особливості радянського етапу розвитку» присвячено аналізу розвитку досліджень юридичної методології в межах радянської юридичної науки.

У підрозділі 2.1 *«Методологія юридичних досліджень у період становлення радянської юридичної науки»* проаналізовано особливості методологічних досліджень, що провадилися у перші десятиліття існування радянської юридичної науки. В результаті зроблено висновок про доцільність виокремлення двох періодів розвитку досліджень юридичної методології.

Для першого періоду (1917–1925 рр.) характерною є зосередженість учених на питаннях запровадження нових основ юридичної науки. При цьому базисом, на якому в подальшому відбувався розвиток тогочасного правознавства, виступили марксистсько-ленінська картина світу (світогляд), відповідні їй наукові ідеали та цінності, категорії діалектичного матеріалізму як філософські основи. Показово, що розгляд методологічної проблематики зосереджувався на найзагальніших питаннях, як правило, світоглядного та ціннісного плану.

Другий період (1925–1953 рр.) ознаменовано запереченням існування правової методології, відсутністю методологічних досліджень, здійснюваних у межах юридичної науки. В контексті методологічної проблематики найбільш значимою ознакою цього періоду слід вважати віднесення пізнавальних питань юридичної науки до виключної сфери відання найзагальнішого рівня наукового знання, який на той час був представлений діалектичним матеріалізмом.

У підрозділі 2.2 *«Становлення методології юридичних досліджень як окремого напрямку радянської юридичної науки»* проаналізовано особливості періоду виокремлення методологічних досліджень у самостійний напрям радянської юридичної науки.

Встановлено, що цей період (1953–1965 рр.) характеризується усвідомленням потреби проведення дослідження засобів пізнання державно-правової дійсності безпосередньо в межах юридичних наук, що відбулося внаслідок спростування тези про універсальність матеріалістичної діалектики з упровадженням конкретних досліджень. Автором визначено, що саме в цей час у радянській юридичній науці відбувається започаткування уявлень про правову методологію як системне утворення, що має свою внутрішню диференціацію та відповідну структуру. Основними елементами цієї структури тоді вважали прийоми та спеціальні методи правових досліджень, загальні теоретичні принципи пізнання, представлені законами та категоріями матеріалістичної діалектики, а також світоглядну основу, значення якої визнавалося за марксистсько-ленінською філософією. Головну увагу методологічних досліджень на той час було приділено безпосередньо нормам дослідження та пізнавальним процедурам. Також широко розглядаються питання філософських основ юридичного знання. Визначальним щодо цього поставало питання про особливості застосування філософських категорій, представлених категоріями діалектичного матеріалізму, та відповідних їм пояснювальних схем до специфіки пізнання державно-правової дійсності.

У підрозділі 2.3 *«Розвиток методології юридичних досліджень як самостійного напрямку радянської юридичної науки»* проаналізовано останній,

четвертий період розвитку методології юридичних досліджень, виокремлений у межах радянської юридичної науки (1965–1991 рр.).

Його характерною ознакою є розуміння поняття правової методології не лише в онтологічному (інструментальному) значенні, як сукупності засобів і прийомів дослідження державно-правової дійсності, а й у гносеологічному (пізнавальному), як вчення про застосування та використання методів дослідження. Структуру правової методології в цей час представлено у вигляді трирівневого утворення, де загальнофілософською основою є діалектичний матеріалізм, а два нижчі рівні становлять загальні та спеціальні (приватні) методи дослідження державно-правових явищ. До предмета методологічних досліджень насамперед належать питання юридичних понять і категорій, розроблення окремих приватних методів дослідження явищ державно-правової дійсності, використання знання наук неюридичного профілю у провадженні юридичних досліджень, пізнання специфіки діалектико-матеріалістичного методу в правознавстві. Наприкінці цього періоду до сфери досліджень методологічної проблематики долучено питання можливості використання положень альтернативного діалектичному матеріалізму метатеоретичного вчення – синергетики. Однак протягом існування радянської юридичної науки цей напрям досліджень методології розвитку не набув.

На підставі проведеного аналізу особливостей усіх періодів розвитку досліджень юридичної методології автором обґрунтовано висновок, відповідно до якого радянському етапу розвитку вітчизняного правознавства характерне поступове звуження предметного поля методологічних досліджень від більш ранніх до більш пізніх періодів. При цьому на початку формування цього напрямку юридичної науки спостерігається концентрація дослідницьких зусиль на питаннях передумов пізнання. Іншими словами, розроблюється проблематика, яка безпосередньо стосується компонентів основ науки. Водночас слід констатувати брак уваги до вивчення конкретних пізнавальних засобів. Для пізніших періодів, навпаки, властиве першочергове введення до предмета методологічних досліджень питань, які стосуються обґрунтування та використання окремих методів пізнання та їх системи.

Розділ 3 «Методологія юридичних досліджень: особливості сучасного етапу розвитку» присвячено аналізу досліджень юридичної методології, здійснених у межах сучасної вітчизняної юридичної науки. Зроблено висновок про доцільність виокремлення трьох періодів їх розвитку.

У підрозділі 3.1 «Дослідження юридичної методології у період виникнення та становлення юридичної науки незалежної України» проаналізовано перше десятиріччя сучасного етапу розвитку юридичної науки. За результатами проведеного аналізу виокремлено два періоди розвитку досліджень методології правознавства. Перший, що тривав з 1991 по 1996 роки, характеризується актуалізацією питань перегляду світоглядно-філософських основ вітчизняного правознавства, його відходу від позицій філософсько-методологічного монізму, запровадження нових ціннісних орієнтирів. Попри декларування важливості методологічної проблематики, цей період загалом відзначається відсутністю її комплексного розроблення.

Другий період розвитку сучасних досліджень юридичної методології започатковується з прийняттям 28 червня 1996 року Конституції України, положення якої заклали світоглядні та ціннісні орієнтири, що послужило основою

для подальшого розвитку пізнання правових явищ. У цей час методологія права починає розумітися як сукупність світоглядних, загальнотеоретичних вихідних положень, якими користується юридична наука для вивчення та аналізу різних сторін правової реальності. Основний предмет методологічних досліджень цього періоду становлять питання щодо дезавування марксистсько-ленінського вчення як єдиної світоглядно-філософської основи описання та дослідження правової дійсності, пошуку альтернативних метатеоретичних вчень на основі філософського плюралізму методології права, реконструкції спеціально-наукової картини світу юридичних наук, яка виявилася у розробленні питання праворозуміння. Питання дезавування марксистсько-ленінського вчення як єдиної світоглядно-філософської основи юридичної науки вирішувалося шляхом визнання потреби перегляду марксистської методології внаслідок застарілості великої кількості її положень, за умови врахування деяких засад і висновків радянської юридичної методології в нових обставинах. Вироблення нових метатеоретичних засад, релевантних сучасному стану розвитку суспільства, а також питання загальнометодологічних засад праворозуміння віднесено до предмета філософсько-правових досліджень, які нині остаточно сформувався у самостійний напрям юридичної науки.

У підрозділі 3.2 *«Дослідження юридичної методології у сучасний період розвитку української юридичної науки»* проаналізовано розвиток методологічних досліджень у вітчизняній юридичній науці з 2003 року і донині.

Встановлено, що головною ознакою зазначеного періоду є визнання базовим рівнем методологічного аналізу основ юридичної науки. У фокусі сучасних досліджень юридичної методології перебувають насамперед питання осмислення пізнавального інструментарію юридичних наук на базі сучасних метатеоретичних учень, передусім методологічних підходів філософії постмодерну: феноменології, герменевтики, синергетики тощо. У зв'язку з остаточно прийняттям як основоположних принципів філософсько-методологічного плюралізму та додатковості актуалізується питання пошуку критеріїв раціональності, яке на сьогодні залишається невирішеним.

Ще однією ознакою цього періоду визнано провадження синтезу методологічних засад світоглядно-філософського рівня з окремо-науковими та спеціально-науковими пізнавальними засобами в межах окремих методологічних підходів. Самі дослідження особливостей методологічних підходів, їх формування, механізмів взаємодії та можливостей інтеграції починають оформлюватися в самостійний напрям юридичної методології.

Крім того, на сьогодні залишаються остаточно не вирішеними ключові питання основ юридичної науки, найважливішими з яких є праворозуміння та філософські основи як фундамент подальшого розвитку юридичної науки та дослідження юридичної методології.

Підсумовуючи, автор обґрунтовано доходить висновку, що сучасний етап розвитку досліджень юридичної методології характеризується зосередженістю досліджень методологічної проблематики передусім на питаннях світоглядно-філософського характеру, базовим рівнем аналізу при цьому є основи юридичної науки. Натомість використання окремих методів пізнання державно-правової дійсності, їх обґрунтування як цілісної системи наразі не мають суттєвої питомої ваги.

ВИСНОВКИ

З висновків, зроблених у дисертації, найбільш загальними та важливими є такі.

1. Сучасний стан науки характеризується зміною ідеалів раціональності. Це пов'язано з прагненням врахувати співвідносність отримуваних знань про об'єкт не тільки з особливостями засобів та операцій діяльності, а й із ціннісно-цільовими структурами, представленими як внутрішньонауковими так і позанауковими, в тому числі соціальними цінностями та цілями. У такій ситуації на перший план інтелектуальних пошуків виходять проблеми наукового самопізнання, що найбільш виразно виявляються у дослідженнях методологічної проблематики. Закономірним результатом цих процесів стало формування та подальший розвиток методологічних досліджень як самостійного пізнавального напрямку, покликаного вивчати принципи, методи, засоби та форми пізнавальної діяльності, підстави та передумови їх формування і реалізації.

2. Дослідження наукових методів як складноорганізованої системи, що перебуває у взаємодії з усіма компонентами теоретичного знання, обумовило розширення предметного поля методологічної проблематики. Базовий рівень методологічного аналізу на сучасному етапі розвитку науки становлять не окремі пізнавальні засоби чи методи, а основи науки (наукова картина світу, ідеали та норми дослідження, філософські основи науки), виявлення яких передбачає аналіз наукових знань як цілісної системи, що перебуває у стані розвитку.

3. Виокремлення правової методології у самостійний дослідницький напрям вітчизняної юридичної науки відбулося у 1960-х роках. Час, що передував екстрадефінітації методологічних питань у межах вітчизняного правознавства радянського періоду розвитку, характеризується формуванням і подальшим запровадженням нових основ юридичної науки. Такими основами виступали марксистсько-ленінська картина світу, відповідні їй наукові ідеали та цінності, категорії діалектичного матеріалізму як філософські основи. У зв'язку з цим можливість розроблення пізнавальної проблематики в межах окремих, у тому числі юридичних наук заперечувалася, а методологічні питання було віднесено до виключної сфери відання найзагальнішого рівня наукового знання, який на той час був представлений діалектичним матеріалізмом. Предмет методологічних досліджень при цьому майже не охоплював питання, які стосувалися окремих пізнавальних засобів та їх системи, зосереджуючись на світоглядно-філософських питаннях.

4. Формування уявлення про правову методологію як системне утворення, що має свою внутрішню диференціацію, відповідну структуру, відбулося у 1960-х роках і спричинило виникнення методології права як самостійного дослідницького напрямку вітчизняної юридичної науки. Основними елементами структури правової методології, а отже, основним змістом предмета методологічних досліджень, протягом цього періоду вважалися прийоми та спеціальні методи правових досліджень, загальні теоретичні принципи пізнання, представлені законами та категоріями матеріалістичної діалектики, а також світоглядна основа, значення якої надавалося марксистсько-ленінській філософії.

5. У процесі подальшого розвитку методології юридичних досліджень у межах радянської юридичної науки її предмет становили насамперед питання юридичних понять і категорій, окремих приватних методів дослідження державно-правової дійсності, особливості використання знання наук неюридичного профілю під час провадження юридичних досліджень, пізнання специфіки діалектико-матеріалістичного методу в правознавстві.

6. Сучасний етап розвитку методологічних досліджень започатковується разом із виникненням юридичної науки незалежної України. При цьому його становлення супроводжується актуалізацією питань перегляду світоглядно-філософських основ вітчизняного правознавства, його відходу від позицій філософсько-методологічного монізму, притаманному радянській юридичній науці, запровадження нових ціннісних і світоглядних орієнтирів як підстав і передумов пізнання державно-правової дійсності. У зв'язку з цим утверджується уявлення про методологію права як сукупність світоглядних, загальнотеоретичних вихідних положень, якими користується правова наука у вивченні й аналізі різних сторін юридичної реальності.

7. Розвиток сучасних досліджень правової методології характеризується введенням до їх предмета питань осмислення пізнавального інструментарію юридичних наук на базі сучасних метатеоретичних учень, провадження синтезу методологічних засад світоглядно-філософського рівня з окремо-науковими та спеціально-науковими пізнавальними засобами в межах окремих методологічних підходів, а також питань вироблення критеріїв раціональності юридичних наук. Вивчення особливостей формування методологічних підходів, механізмів їх взаємодії та пізнавального потенціалу починає оформлюватися в самостійний напрям досліджень юридичної методології. Водночас на сьогодні залишаються остаточно не вирішеними ключові питання основ юридичної науки, найважливішими з яких є питання праворозуміння та філософських основ як фундаменту подальшого розвитку юридичної науки та досліджень юридичної методології.

8. Закономірністю становлення та розвитку досліджень юридичної методології на радянському та сучасному етапах розвитку вітчизняної юридичної науки є поступове звуження їх предмета. Для більш ранніх періодів дослідження методологічної проблематики характерна концентрація дослідницьких зусиль на широкому колі питань світоглядно-філософського рівня, що пов'язані з окремими компонентами основ юридичної науки. Для пізніших періодів розвитку методологічних досліджень властива зосередженість дослідницьких зусиль на вивченні окремих пізнавальних засобів. При цьому на сучасному етапі розвитку методології юридичних досліджень питання використання окремих методів пізнання державно-правової дійсності, їх обґрунтування як цілісної системи мають суттєво меншу питому вагу порівняно з питанням передумов пізнання державно-правової дійсності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Дубов Г. О. Застосування основних принципів і категорій синергетичної теорії при дослідженні держави і права / Г. О. Дубов // Юридична Україна. – 2005. – № 9. – С. 18–23.
2. Дубов Г. О. Передумови становлення методології права в українській юридичній науці / Г. О. Дубов // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право: Зб. наукових праць. – Вип. 11. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – С. 22–26.
3. Дубов Г. О. Методологія права: поняття, предмет та місце в системі наукового знання (за працею Р. Лукича «Методологія права») / Г. О. Дубов // Держава і право. Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 50. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – С. 51–55.
4. Дубов Г. О. Плюралізм правової методології: зміст, особливості інтерпретацій та умов формування на сучасному етапі розвитку юридичної науки / Г. О. Дубов // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 1. – С. 48–51.
5. Дубов Г. А. Становление исследований правовой методологии в советской юридической науке / Г. А. Дубов // Мир юридической науки. – 2013. – № 6. – С. 20–27.
6. Дубов Г. О. Періодизація досліджень юридичної методології протягом радянського та сучасного етапів розвитку вітчизняної юридичної науки / Г. О. Дубов // Європейські перспективи. – 2013. – № 9. – С. 56–60.

Тези наукових доповідей

1. Дубов Г.О. Методологія права за концепцією Р. Лукича / Г.О. Дубов // Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених. Збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених (23 квітня 2010 р.); 2-ге вид., виправлене і перероблене. – К., 2010. – Ч. 1. – С. 19–21.
2. Дубов Г.О. Дослідження правової методології в українській юридичній науці: становлення та перспективи / Г.О. Дубов // Особливості розвитку публічного та приватного права в Україні : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 29–30 вересня 2011 р. : У 2-х томах. – Х. : Асоціація аспірантів-юристів, 2011. – Т. 1. – С. 13–16.
3. Дубов Г.О. Місце діалектичного матеріалізму у сучасній методології дослідження держави і права / Г.О. Дубов // Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпропетровськ, 30 квітня 2013 р. : У 3-х томах. – Дніпропетровськ : Правовий світ, 2013. – Т. 1. – С. 8–10.
4. Дубов Г.О. Предмет методологічних досліджень радянської юридичної науки / Г.О. Дубов // «Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин» : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 10–11 травня 2013 р.) : У 3-х частинах. – Одеса : Причорноморська фундація права, 2013. – Ч. 1. – С. 9–11.

АНОТАЦІЯ

Дубов Г.О. Становлення методології юридичних досліджень: особливості радянського та сучасного етапів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2013.

Дисертацію присвячено теоретичному дослідженню становлення юридичної методології на радянському та сучасному етапах розвитку української юридичної науки. Встановлено особливості розвитку предмета методологічних досліджень, провадження яких здійснювалося радянськими та сучасними вченими, здійснено їх періодизацію.

Визначено, що базовим рівнем методологічного аналізу на сучасному етапі розвитку науки є не окремі пізнавальні засоби чи методи, а основи науки, виявлення яких передбачає аналіз наукових знань як цілісної системи, що перебуває у стані розвитку.

Щодо становлення та розвитку методології юридичних досліджень у межах радянської юридичної науки виокремлено чотири періоди, яким характерні особливості співвідношення предмета методологічних досліджень та основ юридичної науки. Обґрунтовано, що виокремлення правової методології у самостійний напрям правознавства відбулося у 1960-х роках. Час, що передував відособленню методологічних питань у межах вітчизняного правознавства радянського етапу розвитку, характеризується формуванням і подальшим запровадженням нових основ юридичної науки.

Встановлено, що розвиток сучасних досліджень правової методології характеризується введенням до їх предмета питань осмислення пізнавального інструментарію юридичних наук на базі сучасних метатеоретичних учень, провадження синтезу методологічних засад світоглядно-філософського рівня з окремо-науковими та спеціально-науковими пізнавальними засобами в межах окремих методологічних підходів, а також питань вироблення критеріїв раціональності юридичних наук.

Закономірністю становлення та розвитку методології юридичних досліджень протягом радянського та сучасного етапів розвитку вітчизняної юридичної науки визнано звуження їх предмета від більш ранніх до більш пізніх періодів кожного з етапів.

Ключові слова: основи науки, метод, методологія юридичних досліджень, радянська юридична наука, сучасна юридична наука, періодизація досліджень юридичної методології.

АННОТАЦИЯ

Дубов Г.А. Становление методологии юридических исследований: особенности советского и современного этапов. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история

политических и правовых учений. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Министерство образования и науки Украины. – Киев, 2013.

Диссертация представляет собой комплексное научное исследование вопросов становления юридической методологии на советском и современном этапах развития украинской юридической науки. В работе раскрыты основные этапы формирования и последующего развития методологии права как самостоятельного исследовательского направления. Предложена периодизация методологических исследований исходя из критерия соотношения предмета исследований правовой методологии и оснований юридической науки.

В первом разделе диссертации осуществлен анализ подходов к определению понятий метода и методологии познания, рассматриваются причины их многозначности. Отмечено, что на современном этапе развития науки прослеживается постоянное расширение поля методологической проблематики за счет положений, которые непосредственно не относятся к инструментальной стороне познавательной деятельности. К таким направлениям относятся в частности анализ оснований науки, форм, структур научного знания. Установлено, что методологические исследования на современном этапе развития науки не могут осуществляться вне определения роли структур, которые играют роль предпосылок отдельных познавательных инструментов и норм их реализации. В связи с этим базовым уровнем методологического анализа признаны основания науки, выявление и анализ которых предусматривает исследование научного знания как целостной системы, пребывающей в состоянии развития.

Второй раздел диссертации посвящен анализу развития исследований юридической методологии в рамках советской юридической науки. По критерию соотношения предмета методологических исследований и оснований юридической науки автором выделено четыре периода развития методологии познания государственно-правовой действительности. Для первого периода (1917-1925 гг.) характерна сосредоточенность исследовательских усилий на вопросах введения новых оснований юридической науки. В качестве таких оснований выступили марксистско-ленинская картина мира, соответствующие ей научные идеалы и ценности, а также категории диалектического материализма как философские основы. Вторым периодом (1925-1953 гг.) характеризуется отрицанием существования правовой методологии и отнесением вопросов познавательного характера к исключительной сфере ведения диалектического материализма. Третий период (1953–1965 гг.) характеризуется осознанием необходимости проведения исследований средств познания государственно-правовой действительности непосредственно в рамках юридических наук. Автором отмечается, что именно в это время в советской юридической науке формируется взгляд на правовую методологию как системное образование, имеющее внутреннюю дифференциацию и структуру. Четвертому периоду развития методологических исследований в рамках советской юридической науки (1965–1991 гг.) характерен гносеологический подход к определению понятия «методология». Основное внимание исследователей в это время сконцентрировано на вопросах обоснования и использования отдельных методов познания государственно-правовой действительности.

Третий раздел диссертации посвящен анализу развития исследований методологических вопросов в рамках юридической науки современной Украины. По критерию соотношения предмета методологических исследований и оснований

юридической науки автором выделено три периода развития методологии познания государственно-правовой действительности. Первому (1991-1996 гг.) и второму (1996-2003 гг.) периодам характерно понимание правовой методологии как совокупности мировоззренческих, общетеоретических положений, которые использует юридическая наука для изучения государственно-правовой действительности. Установлено, что развитие исследований правовой методологии в настоящее время характеризуется введением в предмет вопросов осмысления познавательного инструментария юридических наук на базе современных метатеоретических учений, осуществлением синтеза методологических основ мировоззренческо-философского уровня с различными научными познавательными средствами в рамках отдельных методологических подходов, а также разработкой вопроса критериев рациональности юридических наук. Закономерностью становления и развития методологии юридических исследований на протяжении как советского, так и современного этапов отечественной юридической науки признано сужение их предмета от ранних периодов к поздним.

Ключевые слова: основания науки, метод, методология юридических исследований, советская юридическая наука, современная юридическая наука, периодизация исследований юридической методологии.

SUMMARY

G.O. Dubov. Evolution of Legal Studies Methodology: Specific Features of the Soviet and Contemporary Stages. – Manuscript.

Dissertation for the scientific degree of Candidate of Juridical Sciences in Specialty 12.00.01 – theory and history of the state and law; history of political and legal doctrines. – Taras Shevchenko National University of Kyiv. – Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2013.

The dissertation is devoted to the theoretical study of the evolution of legal research methodology in the Soviet and contemporary phases of Ukrainian legal science. It identifies specific features of the evolution of methodological studies subject, in relation to studies conducted by Soviet and modern scholars, and divides studies into periods.

The author argues that the basic level of methodological analysis in the contemporary phase of scholarship is not separate cognitive instruments and methods, but rather foundations of science, the determination of which supposes the analysis of scientific knowledge as a constantly evolving integrated system.

The author identifies four periods of evolution in Soviet legal studies methodology, which are characterized by the specific features of interrelation between the subject of methodological studies and the foundations of legal science. The author suggests that formation of legal methodology as a separate field of legal science occurred in the 1960s. Before methodology became separate within domestic jurisprudence at the Soviet stage of development is characterized by the formation and further implementation of the new foundations of legal science.

The author suggests that the development of contemporary studies of legal methodology is characterized by the introduction into its subject of the issues of the comprehension of cognitive instruments of legal sciences based on the modern metatheoretical concepts, synthesizing methodological foundations of ideological and philosophic level with specific and special cognitive tools within given scientific

methodological approaches, as well as the issues of developing the criteria of rationality of legal sciences.

The general feature of the emergence of legal studies methodology within the Soviet and contemporary stages of domestic legal science's development is the narrowing of their subjects during the transition from earlier to later periods within each stage.

Key words: science foundations, method, methodology of legal science, Soviet legal science, contemporary legal science, periodization of legal methodology studies.